Adviesraad
Internationale
Vraagstukken

Afscheidssymposium Jaap de Hoop Scheffer Ernst Hirsch Ballin

Vredespaleis Den Haag, 3 juni 2022

Ten geleide

Op vrijdag 3 juni 2022 organiseerde de Adviesraad Internationale Vraagstukken een symposium ter gelegenheid van het afscheid van prof. mr. Jaap de Hoop Scheffer als voorzitter van de adviesraad en prof. dr. Ernst Hirsch Ballin als lid van de adviesraad. Het symposium werd gehouden in het Auditorium van het Vredespaleis in Den Haag.

Auteur, journalist en professor aan het Bard College (New York) **Ian Buruma** hield de openingsspeech, 'Liberale democratie tussen twee vuren'. De voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Prof. mr. Corien Prins ging in op de rol en positie van adviesraden, onder de titel 'Adviseren in verbinding'.
Prof. dr. Ernst Hirsch Ballin reflecteerde op de plaats van mensenrechten in de internationale rechtsorde, de titel van zijn inleiding luidde 'Medemensenrechten'.
Prof. mr. Jaap de Hoop Scheffer blikte terug op zijn loopbaan en op zijn tijd bij de AIV en gaf zijn inleiding de titel 'Gebeurtenissen' mee.
Prof. mr. em. Tineke Cleiren sprak vervolgens de heer Hirsch Ballin en de heer De Hoop Scheffer namens de AIV toe.

Auditorium, Vredespaleis Den Haag

Inhoudsopgave

- Welkomstwoord, 7
  Prof. Bert Koenders
- Liberale democratie tussen twee vuren, 19
  Prof. Ian Buruma
- Adviseren in verbinding, 31
  Prof. mr. Corien Prins
- Medemensenrechten, 43
  Prof. dr. Ernst Hirsch Ballin
- Gebeurtenissen, 51
  Prof. mr. Jaap de Hoop Scheffer
- Ten afscheid, 59
  Prof. mr. em. Tineke Cleiren

Design **Beautiful Minds** Foto's **Paul Voorham**

Afscheidssymposium

Auditorium, Vredespaleis Den Haag

Welkomstwoord
Prof. Bert Koenders

Dames en Heren, geachte aanwezigen, beste Jaap en Ernst,

Hartelijk welkom op wat naar ik hoop een mooie en interessante middag wordt. Een middag die eer en dank betoont aan twee unieke mensen die de afgelopen jaren met hun indrukwekkende staat van dienst en ervaring regering, parlement en samenleving hebben gediend op onderwerpen die vandaag misschien nog wel meer dan ooit de belangen van ons land in het hart raken.

En een middag die niet voor niets en met opzet in Carnegies huis wordt gehouden, omdat ook wij gehouden zijn - in een tijd van onderschatting van het kwaad, van oorlog en conflict, vrede en veiligheid - al onze aandacht te geven en heruit te vinden. Misschien is dat op dit moment wel de belangrijkste opdracht voor de Adviesraad Internationale Vraagstukken.

Als respectievelijk voorzitter van de adviesraad en als voorzitter van de Commissie Mensenrechten van de AIV hebben Jaap de Hoop Scheffer en Ernst Hirsch Ballin niet met de muziek meegelopen of het been bijgetrokken in een wereld die ook voor ons land in de jaren die zij de raad dienden, fundamenteel van karakter wijzigde.

De bedoeling van de Adviesraad Internationale Vraagstukken bestaat erin om op volstrekt onafhankelijke wijze gevraagd en ongevraagd te adviseren en uitvoerbare en waar nodig prikkelende en vernieuwende voorstellen te doen. Dit gebeurt op de terreinen van vrede en veiligheid, mensenrechten, Europese integratie en ontwikkelingssamenwerking. En dat steeds meer in de onderlinge samenhang van die terreinen. Dat doet de AIV al sinds 1997 en het is goed vandaag hier zovelen te zien die vaak op zeer actieve wijze aan ons werk hebben bijgedragen, of dat werk in ontvangst mochten nemen, en er in de praktijk van internationale politiek hopelijk hun voordeel mee konden doen.

Jaap en Ernst hebben hierin op hun karakteristieke en indrukwekkende wijze aan bijgedragen. Zij schroomden niet om vooruit te lopen, richting te geven en open te staan voor nieuwe ontwikkelingen, soms noodzakelijkerwijs te polderen, maar vooral ook te prikkelen. Zij hamerden keer op keer op de urgentie van onze adviezen in een tijd dat de constanten van de Nederlandse buitenlandse politiek, van vrijhandel tot multilateralisme en mensenrechten, fors erodeerden. Hoewel nu blijkt hoezeer de trans-Atlantische betrekkingen en de Europese integratie - zeker in tijden van oorlog - sterk blijken, is de toekomst evenwel nog minder voorspelbaar. Juist nu vergen deze betrekkingen veel meer internationaal-politieke aandacht en investering.

Mijn eigen rol vandaag is een bescheidene. Als nieuwe voorzitter van dit mooie adviesorgaan kan ik op sterke schouders staan. Anderen weten veel meer. Zij spreken straks, ik was er zelf immers niet bij als onderdeel van hun AIV-werk.

De waarde van advisering

Ik herinner me iets heel goed, ergens in het najaar van 2015, of begin 2016. Nederland had het voorzitterschap van de Europese Unie en kreeg te maken met een kluwen van crises rond Rusland, Syrië, vluchtelingenstromen, Griekenland, Brexit en groeiende polarisatie en *fact free politics* in onze westerse samenlevingen - niet in de laatste plaats ook in ons eigen land waar internationale politiek wantrouwend werd bezien en we verzeilden in een referendum over het Associatieakkoord met *nota bene* Oekraïne. Dat laatste leidde bij mij zelfs tot het enige moment waarop ik ooit overwogen heb om af te treden. In beleidsnota's hadden we al met urgentie gewag gemaakt van wat we toen al het einde van de geopolitieke vakantie noemden.

De naïviteit over het Russische probleem - of zo U wilt 'de Russische crisis' - had er met de MH17 in ons land extra hard ingeslagen en elk gesprek met Lavrov zat al vol onwaarheden. Jaap de Hoop Scheffer belde mij toen als minister en was glashelder: "Jullie moeten de AIV veel serieuzer nemen, en nog liever de adviezen uitvoeren. Niet dralen, het is urgent". Ik mompelde nog iets over de noodzaak de adviezen dan ook pertinenter te maken; we besloten direct om tafel te zitten. Dat resulteerde in de behoefte om scherper te zijn op adviesaanvragen, snelheid en verwerking van de adviezen en waar mogelijk en noodzakelijk natuurlijk de uitvoering.

Echter, al voor dat gesprek was de AIV al gekomen met een gedegen en duidelijk advies over de risico's van strategische kwetsbaarheid van Europa van de afhankelijkheid Russisch gas [Advies 'De EU-gasafhankelijkheid van Rusland', juni 2014]. Dit was een advies – en dat zeg ik maar eerlijk - dat ondanks harde inzet uit de buitenlandhoek in het kabinet evenwel niet op opvolging mocht rekenen. De Rusland-expertise van de AIV had conflictpreventie in Nederland echt inhoud en waarde kunnen geven. En ook vandaag zal de huidige en toekomstige rol van de verzwakte kernmacht Rusland in de Europese veiligheidsorde, in de bijdragen veel aandacht van de AIV opeisen.

Veranderende geopolitieke verhoudingen

Ik ben ervan overtuigd dat nu er een grootschalige en bloedige oorlog gaande is in het hart van ons continent, Nederland en Europa sterker moeten staan om onze vrijheid, veiligheid en welvaart nu en in de toekomst te beschermen. We hebben dat onlangs aangegeven in een

ongevraagd briefadvies [Advies 'Keuzes voor de krijgsmacht', maart 2022]. Hierin hebben we niet alleen gepleit voor verhoging van de defensie-uitgaven naar minimaal 2% van het BBP, maar vooral ook voor heldere keuzes zowel nationaal als internationaal, en dat op basis van de geactualiseerde EU-, NAVO- en VN-concepten.

Inmiddels heeft Minister Ollongren haar Defensienota gepresenteerd en is gerefereerd aan ons advies terzake. Dat doet heel goed. En uiteraard wordt nu in het publieke debat gekeken naar de helderheid en scherpte van de gemaakte keuzes, de bestendigheid en actualisering daarvan, nu de *'war of attrition'* in Oekraïne voortduurt. Daarbij blijft essentieel dat Defensie kijkt naar de planmatige doorwerking voor 10 jaar, een essentieel onderdeel van ons advies. Dat wordt nog interessant. En ook hier is de *'legacy'* van Jaap en Ernst groot. Niet alleen als het ging om het 'wat', maar ook over het 'hoe', en over 'wie gaat wat doen', en 'hoe verwerf je steun?'

Jaap de Hoop Scheffer schreef – zo heb ik begrepen – als voorzitter ook geregeld zelf actief mee aan adviezen, als onderdeel van de schrijfgroep. Bijvoorbeeld over de associatieovereenkomst EU-Oekraïne en over de noodzaak van meer 'boter bij de vis' als het gaat om een goed geoutilleerd en krachtig Ministerie van Buitenlandse Zaken. Slimme coalities in EU-verband, inclusief uiteraard met Frankrijk en Duitsland, maar zeker ook daarbuiten zoals met de VS en met regionale machten en nieuwe spelers vereisen immers menskracht en expertise van een ministerie dat haar belangrijke en ook coördinerende rol zeker ook nu opnieuw fors zal moeten versterken. Met andere woorden: het 'hoe' doet ertoe.

Crisisbestendigheid, improvisatievermogen en strategische richting horen daarbij als essentiële elementen. Waar onzekerheid en een grote mate van onvoorspelbaarheid de internationale verhoudingen sinds 2001 steeds meer karakteriseren, komt het steeds meer daar op aan. En daar ligt niet noodzakelijk een Nederlandse pre. Waar de toekomstige machtsverhoudingen in de wereld nog onbestemd en nog lang niet uitgekristalliseerd zijn, is een ding zeker: wat nu dagelijks en pragmatisch besloten en geïmproviseerd wordt - bijvoorbeeld in ons land als het gaat over geo-economie, geopolitiek, over de bestendigheid van ons maatschappijmodel en de combinatie van waarden en macht - zal uiteindelijk die nieuwe verhoudingen gaan bepalen. Van wapenleveranties, tot strategische importmaatregelen, van gasprijsinterventie tot beleid ten aanzien van sociale gevolgen van Covid-19 in Nederland, Europa en elders. En *'events, events dear Boy'* zullen daarbij de dagelijkse agenda bepalen.

Dat de internationale component en strategische keuzes daarbij steeds essentiëler worden, is gereflecteerd in het ambitieuze regeerakkoord en de belangrijke speech die minister Hoekstra hield over een 'ambitieus Nederland in een ambitieus Europa'. Nu buitenlands beleid in de Oekraïne-crisis volop en terecht onderwerp is van binnenlands beleid, inclusief de sociale en economische gevolgen, krijgt advisering een nog maatschappelijker rol. Polarisering wereldwijd, ook in Nederland, vergroot kwetsbaarheid, maar vereist juist ook dat we als adviesorgaan ons daarvan goed rekenschap blijven geven. Gelukkig dat een van onze eminente sprekers het daar later over gaat hebben.

De maatschappelijke betekenis van de AIV

In het werk van Jaap de Hoop Scheffer en Ernst Hirsch Ballin zat een grote maatschappelijke betekenis. Ik heb de maatschappelijke rol zeker gezien in de waarde die Jaap en Ernst daaraan hechtten in hun werk. Het belang van een versterkt, naar buiten gericht, maar ook beschermend Europa werd daarbij als essentieel gezien. Dat laatste is nu des te urgenter geworden in de manier waarop de oorlog in de Oekraïne gevolgen heeft voor honger en armoede en stabiliteit, maar zeker ook door de politieke en economische inbedding van landen als Moldavië en de Oekraïne in de EU. Het lijkt erop dat we over dat laatste zouden kunnen en moeten adviseren, omdat hier een strategisch of zo-u-wilt geopolitiek moment van besluitvorming voor staat.

En ook bij die mogelijke AIV-activiteit ontbreekt het niet aan kompas. De adviezen over Europees vredes- en veiligheidsbeleid hebben ten tijde van Jaaps voorzitterschap - en we spraken toen nog over Brexit en Trump

en het risico van een Anglo-Saksische terugtrekking - het concept van Europese strategische autonomie en wat dat concreet betekent, bijna *'avant la lettre'*, voor de Nederlandse context smoel en inhoud gegeven. Die geopolitieke en geo-economische positie van Europa en de noodzaak van een proactieve rol van Nederland bij de verstandige vormgeving staat nu ook centraal in al ons werk. Dan gaat het zowel om slimme industriepolitiek en een veel minder terughoudende rol van Nederland op het terrein van bijvoorbeeld waterstof en batterijen en andere gebieden van concurrentie en afhankelijkheid van China en de VS - zoals mooi beschreven door onze Commissie Europese Integratie - als om internationaal publieke goederen, zoals de preventie en bestrijding van pandemieën.

Jaap schreef zelf actief mee in een advies over Covid [Advies 'Nederland en de wereldwijde aanpak van Covid, juni 2020'] dat benadrukte hoe *'penny wise pound foolish'* is, en internationale samenwerking vanuit moraliteit en verlicht eigenbelang essentieel is. Ook hier moest boter bij de vis komen stelde Jaap, of het nu ging om vaccinatie, productie in ontwikkelingslanden of extra financiering. De AIV heeft dit recentelijk uitgewerkt in een advies dat breder ingaat op het mondiale gezondheidsbeleid en de bouwstenen daarvan. Moderne en krachtige economische diplomatie en ontwikkelingssamenwerking toegespitst op een wereld waar Nederland en Europa hoe dan ook aan invloed hebben verloren als een *sine qua non* voor onze veiligheid en het bestrijden van de sterk groeiende ongelijkheid in onze wereld.

De grote uitdaging van nu is om in een tijd van machtsconflict, deglobalisering en conflicten over narratief en identiteit een goede en intelligente balans te vinden tussen conflict en samenwerking. Zonder dat laatste zal de urgentie van klimaat, het voorkomen van pandemieën en adequate gezondheidszorg voor allen verdwijnen als sneeuw voor de zon. Daar zullen we onze handen in de komende jaren vol aan hebben. Niet alleen aan die algemene problematiek, maar vooral ook wat dan de rol van ons land is, waar we zwak staan, maar vooral ook waar we goed in zijn en hoe we dat kunnen uitbouwen.

Dus: waar geopolitiek begint en eindigt, en realisme en idealisme nieuwe invulling behoeft. Maar wel: pragmatisch blijven en strategisch adviseren op basis van concrete vraagstellingen uit regering en parlement. Daar zit onze niche! Van Nederlandse comparatieve voordelen bij groene groei, tot de internationale rol van de Euro en wat dat zou betekenen in tijden van verder politisering van het economisch instrumentarium als sancties en activabevriezing. We zijn dus als adviesorgaan niet bezig met de waan van de dag, maar we zijn ook niet uitsluitend van de scenario's voor de lange termijn. Meso zijn we. Primair voor de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie, maar soms en steeds meer ook over thema's die het hele regeringsbeleid betreffen zoals de genoemde politiek-economische onderwerpen al aangaven.

De basis van dit alles is gelegd toen jullie, Jaap de Hoop Scheffer en Ernst Hirsch Ballin gezamenlijk, met vereende krachten in de AIV, adviseerden over Europees migratiebeleid en internetbeleid. In jullie centrale rollen in de AIV waren jullie dus medeschrijver en mede-dirigent van de breed samengestelde AIV-familie en de commissies. Ik heb mijn nieuwe rol ervaren als het binnenkomen in een goede gehoorzaal waar naar elkaar wordt geluisterd en wordt gemusiceerd, waar nodig op het scherp van de noodzakelijke snede.

Ernst Hirsch Ballin, je speelde daarbij een centrale rol in de raad - op alle onderwerpen naar ik begrepen heb - en dat herken ik, allesomvattend en scherp analyserend, zo was je als vroegere collega in de ministerraad. Ik heb nog eens teruggelezen hoe je - ook hier *'avant la lettre'* - concrete en richtinggevende adviezen gaf over de relatie tussen criminaliteit, corruptie en instabiliteit. Geen greintje onderschatting daar. Internationaal criminele netwerken laten zien hoe nationale staten onvoldoende in staat blijken hun burgers te beschermen en ook hier waren jullie onafhankelijke adviezen meer dan pertinent.

Met professor Tineke Cleiren, die wel in het kader van de AIV zeer intensief met jullie heeft samengewerkt, en dus hierover straks veel gezaghebbender kan spreken, heb je je krachtig ingezet voor versterking, actualisering en operationalisering van het denken over mensenrechten.

Waar autocratie en dramatische inperking van vrijheid en mensenrechten direct gevolgen heeft voor buitenlandse politiek, en zelfs het beginnen van een agressieve oorlog, is dat dus ook geopolitiek relevanter geworden. Vandaar dat de AIV binnenkort op basis van een aanvraag komt met een advies over Mensenrechten als kernbelang in een geopolitiek krachtenveld. Het rapport getiteld “De wil van het volk. Erosie van de democratische rechtstaat” dat jullie in 2017 schreven gaat direct in op het risico van dubbele standaarden, binnen en buiten Europa, het belang van consistentie, geloofwaardigheid en macht op bescherming van waarden. Wat dat betreft is Polen, zo lijkt me, nog niet *off-the-hook*.

Concluderend

Deze kleine karakterisering van jullie werk voldoet niet, en wordt dus later op de middag vervolgd. Maar het geeft voor mij de kans vanmiddag het werk van de AIV als belangrijk onafhankelijk adviesorgaan te onderstrepen. Een adviesorgaan met een geweldige en sterke, hardwerkende staf, waarvan ik erg onder de indruk ben en die in node tijden urgent uitbreiding behoeft. En tenslotte wil ik wijzen op een belangrijke karaktertrek die ik in jullie beiden ontwaar, beste Jaap en Ernst: jullie nieuwsgierigheid en betrokkenheid.
Vandaar dat ik het genoegen heb een spreker aan te kondigen die zal ingaan op iets waar we al even over spraken: Waar staan we eigenlijk zelf? Hoe gaat het met onszelf? Waar hebben we al dan niet vaste grond onder onze voeten? Waar staan we met ons liberale democratische model te midden van een woelige wereld?

Ik vind het daarom fantastisch dat we vanmiddag in ons midden hebben Ian Buruma, zeer bekende sinoloog, japanoloog, journalist en publicist. Hij heeft talloze boeken geschreven over Aziatische cultuur, met name die van Japan in de twintigste eeuw, maar ook over de crisis in de democratie en vele andere onderwerpen. Ian je komt uit de Verenigde Staten over, we zijn je daarvoor zeer erkentelijk. Je hebt daar gewerkt op een groot aantal universiteiten en je hebt in Nederland eredoctoraten ontvangen. We zien er erg naar uit om naar jou te luisteren.

Afscheidssymposium

Auditorium, Vredespaleis Den Haag

Liberale democratie tussen twee vuren
Prof. Ian Buruma

Inleiding

In 1935 vond een congres van schrijvers plaats in Parijs, dat vooral door linkse organisaties was georganiseerd en dat was bedoeld om een antwoord te vinden op de grootste politieke crisis van die tijd. Dat was natuurlijk het oprukkende fascisme. Daar spraken onder meer Maksim Gorki, Louis Aragon, Bertold Brecht, en André Malraux. De Internationale werd lustig door het publiek gezongen.

Maar er was ook een spreker met een wat bescheidener voorkomen die, gekleed in een tweedpak, met een hele zachte stem, de individuele vrijheid verdedigde. Dat was E.M. Forster. Hij sprak zijn scepsis uit over al te abstracte idealen die met een te grote ideologische bevlogenheid werden doorgedramd. *Toujours pas trop de zèle* was zijn devies. Hij was een *liberal*, niet een klassieke liberaal, maar liberaal in de Angelsaksische zin van het woord.

Dit werd hem niet in dank afgenomen. Van rechts natuurlijk überhaupt niet, maar ook niet van links. Hij werd alom gezien als een ouderwetse heer met versleten ideeën over individuele vrijheid en liberalisme die

Auditorium, Vredespaleis Den Haag

er niet meer toe deden. Wat nodig was, was een omwenteling. Dat was de enige manier om het fascisme het hoofd te bieden. Ik besef dat het gevaarlijk is om al te snel terug te vallen op vergelijkingen met de Weimarrepubliek en met de dertiger jaren. Maar er zijn toch wel opvallende en verontrustende overeenkomsten met onze tijd. Weer zitten we in een crisis van de democratie. Weer ligt het liberalisme onder vuur.

De parlementaire democratie zit in de knel tussen rechts en links. Er is weer een roep om sterke mannen, vaak met opvallende haardos of juist met een kaalgeschoren schedel. Dogma's van links en rechts duwen elkaar steeds verder in extremen. Politiek lijkt steeds verder gedegenereerd tot een *Kulturkampf* en dat maakt het moeilijk voor een liberale democratie om stand te houden.

Deze strijd vindt overal in de wereld plaats. Net zoals het fascisme in de dertiger jaren dat zich op verschillende manieren manifesteerde in verschillende landen met verschillende geschiedenissen, is de *Kulturkampf* niet overal hetzelfde. Het populisme van rechts in Nederland is anders dan in de Filipijnen, in de Verenigde Staten of in Frankrijk. Omdat ik in Amerika woon en daarvoor lang in Londen heb gewoond, zie ik het misschien een beetje door een Angelsaksische bril, maar dat moet u mij maar vergeven.

Anti-liberale sentimenten: rechts en links

Over anti-liberaal rechts kunnen we vrij kort zijn. Dat heeft inderdaad trekken van de dertiger jaren. *Blut und Boden* komen weer naar boven, na een lange tijd waarin het idee om de maatschappij van vreemde smetten te zuiveren taboe was. Wij horen weer de roep om de stem van het volk in referenda, die door Clement Attlee na de oorlog en later door Margaret Thatcher overigens werden bestempeld als *un-English*, en dus, volgens hen, natuurlijk ondemocratisch.

De cultuurstrijd vol ideologische bevlogenheid van anti-liberaal links is opmerkelijker. Als anti-liberaal rechts per definitie *Völkisch* is, vertoont veel van wat nu anti-liberaal links is vergelijkbare trekken.

Het idee, namelijk, dat de individuele vrijheid of het individu in de maatschappij minder zwaar wegen dan de groep, de collectiviteit, de huidskleur of de raciale achtergrond, heeft Völkische trekken. En dat zogenaamde "geleefde ervaring" en emoties meer tellen dan het zoeken naar een objectieve waarheid, hangt daar ook mee samen. Dat elke twijfel aan de dogma's van het anti-liberaal links onmiddellijk wordt gezien als bewijs van racisme of witte suprematie, is zorgelijk.

Ik denk dat de opleving van religie, of pseudo-religie, hier veel mee te maken heeft. Dit geldt zowel voor de anti-liberale stromingen van links als van rechts. Van rechts is het niet verbazend dat vooral in de Verenigde Staten de meest reactionaire kant van het katholicisme een belangrijke rol speelt. Dit is overigens wonderlijk in een land dat is opgericht door protestanten en waar katholieken heel lang werden gediscrimineerd. President Kennedy moest tijdens zijn campagne duidelijk maken dat hij loyaal was aan de Verenigde Staten en niet aan het Vaticaan. Juist in dat land hebben de meest reactionaire katholieken nu een enorme invloed. De meerderheid in het Supreme Court is streng katholiek. Maar ook enthousiaste ideologen rondom Trump, zoals Steve Bannon, horen bij die tak van het katholicisme. De Evangelicals, van de Protestantse kant, spelen een even grote rol. Bovendien is Trump zelf meer het object van een pseudoreligieuze cultus dan een normale politicus. Zijn volgelingen geloven in hem, als een heilige meer dan als een politieke leider.

Aan de linkerkant heb je meer seculiere vormen van religie. In de Angelsaksische wereld hangt links al heel lang samen met het christendom. Zoals iemand ooit zei over de Labourpartij in Engeland: *more Methodist than Marxist*. Maar wat we nu zien, is een seculiere vorm van een nieuwe golf van wat in de Amerikaanse geschiedenis *The Great Awakenings* wordt genoemd. Het idee dat men voor elke afwijking van bepaalde ideologische ideeën over racisme en andere zaken zich onmiddellijk publiekelijk moet verontschuldigen, heeft een protestantse achtergrond. Als katholieken een zonde begaan, dan gaan zij naar de priester en daar is de zaak mee afgedaan. De protestantse traditie is anders. Als je hebt gezondigd, dan moet je daarvoor in het openbaar boete doen, en zo de zuiverheid van de leer bevestigen. Pas dan kun je weer worden opgenomen In de gemeenschap.

Wat we nu zien is een seculiere vorm van dit gebruik. Als gevolg hiervan gaan politieke conflicten steeds minder om verschillen van mening, of verschillende belangen, maar om morele kwesties. En over morele conflicten kun je heel moeilijk debatteren, laat staan tot compromissen komen. Je ziet dit verschijnsel in zijn meest fatale vorm in Jeruzalem als het gaat om heilige plekken. Over heilige plekken valt namelijk niet te marchanderen. Daarom zijn ze heilig, en hoe meer de politiek terechtkomt in een moreel *Kulturkampf*, hoe moeilijker het is voor mensen van verschillende partijen en met verschillende belangen om nog met elkaar tot een overeenstemming te komen.

Een nieuwe klassenstrijd

Hoe zijn we in deze puree geraakt? Ik woon sinds 2004 in Amerika. Ik was nooit een socialist, maar ik ben door het leven in de VS wel linkser geworden. Links in de klassieke zin dan wel, in de zin van klassenbelangen. Het anti-elitaire populisme van rechts gaat eigenlijk niet over de belangen van een economische klasse. Het heeft er wel mee te maken, omdat het vaak appelleert aan mensen die voelen dat ze economisch zijn achtergebleven, maar het betreft ook iets anders. De elite waartegen wordt gefulmineerd, ook in Nederland en overal waar dit fenomeen zijn kop heeft opgestoken, is niet een elite gebaseerd op afkomst en ook niet op rijkdom.

Het stoort de meeste aanhangers van Trump niet dat hij kolossaal rijk is. Hun rancune is voornamelijk gericht tegen mensen die hoger zijn opgeleid. De jaloezie ten opzichte van dergelijke mensen is groot. Eén van de redenen waarom juist Obama zo impopulair was, was niet alleen dat hij zwart was, maar dat hij een hoogopgeleide zwarte man was die in én Harvard én Columbia had gestudeerd en dat ook niet onder stoelen of banken stak.

Ooit ging het debat tussen links en rechts in de politiek voornamelijk om economische belangen. Natuurlijk ging het ook over morele waarden die daarmee samenhingen. Die moesten tegen elkaar worden afgewogen, maar economische belangen gaven de doorslag. De linkse partijen waren nauw verbonden met de vakbonden en de rechtse partijen met de werkgevers.

Over economische belangen kon echter worden onderhandeld en compromissen waren mogelijk. Politici speelden een spel waar iedereen in geloofde. Het gaf niet zozeer voor welke belangen ze opkwamen, ze hadden vertrouwen in het systeem. Links en rechts hielden elkaar in dat systeem min of meer in evenwicht.

Tijdens de Koude Oorlog bestond bovendien een zekere consensus, ook in de Verenigde Staten, dat sociale en economische gelijkheid een doel was om na te streven. Dit werd alom belangrijk gevonden, al was het maar om een tegenwicht te bieden aan het communistische ideaal van gelijkheid dat in de vijftiger en zestiger jaren nog steeds een vrij grote aantrekkingskracht had op Europese intellectuelen. De traditie van het schrijverscongres in 1935 was zelfs versterkt door de rol die de Sovjet-Unie in de Tweede Wereldoorlog had gespeeld tegen het fascisme. Dit alles veranderde snel na de val van de Sovjet-Unie.

In de eerste plaats was de noodzaak om sociale en economische gelijkheid na te streven niet meer zo pertinent. Tenslotte was de communistische tegenpool gevallen. Links en rechts kregen een steeds meer paarse tint. Er ontstond een nieuwe consensus over globalisering, internationale instellingen, zoals de EU, en de vrijemarkteconomie. Het verschil tussen de Republikeinen en de Democraten, tussen Labour en de Tories, en in Nederland ook tussen de VVD, het CDA en de PvdA verschrompelde. Daardoor begon het te lijken alsof de politiek bestond uit een spel tussen de elites, waarbij het niet meer zoveel uitmaakte voor welke belangen ze opkwamen of wat hun ideologische verschillen waren, maar waarbij men elkaar de bal toespeelde om aan de macht te blijven.

Hetzelfde fenomeen vind je overigens ook buiten Europa. Dat de Congrespartij in India werd ingehaald door de hindoe-nationalistische rechtse beweging van de BJP heeft dezelfde achtergrond. Het was een

partij die zogenaamd de belangen van de armeren en de minderheden behartigde, maar die steeds meer begon te lijken op een kliek die nergens om gaf behalve het streven om aan de macht te blijven. Dat schiep de gelegenheid voor een populistische omwenteling. De Congrespartij raakte verstrikt in de eigen contradicties. Hetzelfde gold voor veel van de voornaamste partijen in de VS en in Europa.

Die contradicties begonnen al duidelijk te worden voor het einde van het communisme. Onder Reagan en Thatcher stonden de Tories in Engeland en de Republikeinen in Amerika zogenaamd voor conservatieve waarden, voor traditie, gevestigde instellingen, de kerk, et cetera. Maar de schade die de vrije markt heeft aangericht aan die tradities en instellingen was veel groter dan onder meer linkse regeringen het geval was. Denk alleen al aan de mijnwerkers in Engeland. Misschien was het nodig om de vakbonden aan te pakken, en de mijnen op te doeken. Maar de mijnwerkers waren een goed voorbeeld van een gemeenschap die zijn eigen tradities had, zijn eigen waarden, zijn eigen trots, en die niet door links maar juist door de Tories in naam van het vrijemarktdenken werd vernield.

Ook links begon de economische belangen van de klasse die het vertegenwoordigde uit het oog te verliezen. Linkse ideeën richtten zich steeds meer op culturele aspecten van de samenleving, zoals multiculturalisme, antiracisme en homorechten. Met die idealen was op zichzelf niets mis. Maar de kloof tussen de linkse elite en de oude werkende klasse, de minder hoogopgeleiden, werd groter. Over de noodzaak om immigratie te stimuleren bestond weinig verschil tussen links en rechts - rechts omdat het goedkope arbeid verschafte, en links omdat het multiculturalisme werd toegejuicht. En als mensen in armere buurten klaagden dat ze hun straat niet meer herkenden omdat er nu zoveel allochtonen woonden, werd dat juist van links heel snel afgedaan als racisme.

Zo ontstond er steeds meer rancune onder de oude achterban. Links werd nu gezien als een ideologie van de elite, die niet meer van rechts te onderscheiden was. Het gevolg is dat steeds meer mensen zich verraden voelen en geen fiducie meer hebben in de oude partijen waar ze ooit op stemden. En als er geen fiducie is in partijen, dan verdwijnt onherroepelijk ook het vertrouwen in het systeem zelf.

Twee Westerse politici die dit snel in de gaten hadden, waren Donald Trump en Emmanuel Macron. Ze zagen het echec van de traditionele oude partijen, en vulden het gat in de markt. Macron heeft dit gedaan door de oude partijen weg te vagen en zichzelf op een haast napoleontische manier te vereenzelvigen met de republiek. Donald Trump deed het door de Republikeinse partij te veranderen in een persoonlijkheidscultus. Daarmee wil ik natuurlijk niet suggereren dat Macron en Trump voor hetzelfde staan. Ik, en waarschijnlijk iedereen in deze zaal, was uitermate blij dat Macron de verkiezingen heeft gewonnen. Maar hij is een technocraat die probeert de boel bij elkaar te houden door alle kanten te behagen. Trump wil de boel juist opblazen.

Oriëntatie op economische belangen

Welnu, wat is dan het recept om weer uit deze puree te raken? Ik denk dat het belangrijk is dat we ons in de politiek weer meer gaan concentreren op economische belangen. Voor links betekent dat dat de kloof tussen de autochtone, minder geprivilegieerde burgers en de minderheden kleiner moet worden. Het moet duidelijker worden gemaakt dat de mensen die economisch en sociaal achterblijven in de maatschappij, ongeacht de kleur van hun huid of hun religie, vaak gemeenschappelijke belangen hebben.

Rechts moet de verleiding weerstaan om populistische ideeën over te nemen uit angst om stemmen te verliezen. Conservatieve partijen moeten conservatief zijn, staan voor het behoud van instellingen, en – waarom ook niet? – opkomen voor de vermaledijde bourgeoisie. Het zou de liberale democratie, en daarmee ook het liberalisme van E.M. Forster, ten goede komen als we minder waarde hechten aan morele zuiverheid en ideologische bevlogenheid, en onze aandacht weer een klein beetje meer richten op die goede oude klassenstrijd.

Adviseren in verbinding
Prof. mr. Corien Prins

Op 20 september 2013 stond in NRC Handelsblad het volgende bericht: “De Hoop Scheffer wordt voorzitter belangrijk Nederlands adviesorgaan”. Vervolgens vermeldt de krant onder het kopje “Wat doet de AIV?”, dat hij leiding gaat geven aan “een onafhankelijk adviesorgaan dat de regering en de Staten-Generaal adviseert over het buitenlandse beleid, in het bijzonder met betrekking tot de rechten van de mens, vrede en veiligheid, ontwikkelingssamenwerking en Europese integratie. De adviezen worden op verzoek van de regering of de Staten-Generaal uitgebracht, of op eigen initiatief van de AIV.”

Bijna tien jaar na dit bericht mag de AIV zich nog immer rekenen tot de belangrijke adviesorganen van ons land. Belangrijk vanwege natuurlijk de actuele kwesties die vrede en veiligheid en onze relatie met het buitenland aangaan. Bij uitstek toont de oorlog in Oekraïne het grote belang van een door deskundigheid en strategische visie ingegeven buitenlandbeleid. Een beleid dat mede wordt gevoed door scherpe onafhankelijke analyse en advisering.

Advisering die verder gaat dan de actualiteit van vandaag en complexe vragen niet uit de weg gaat. Complexe vragen die in het huidige tijdsgewricht gaan over onder meer de transformatie van de Europese Unie nu de positie en daarmee rol van de lidstaten aan de Oostflank prominenter wordt. De betekenis van dit 'nieuwe Europa' voor niet alleen het politieke maar ook het zo wezenlijke morele contract – indachtig mensenrechten en de rechtsstaat - dat de lidstaten met elkaar zijn aangegaan. Maar ook vragen over de Nederlandse opstelling in de te verwachten voedselcrisis en de domino-effecten die deze mogelijk met zich mee zal brengen, waaronder een groeiende migratiedruk. Vragen die ook hebben te gaan over solidariteit met andere landen en bovenal medemensen in andere delen van de wereld.

De advisering op deze en talloze andere complexe vraagstukken waar de AIV voor aan de lat staat is zeker geen vanzelfsprekendheid. Twee uitdagingen die in dit verband spelen wil ik vanmiddag bij u neerleggen. Dat doe ik aan de hand van het woord 'verbinding'. U zag wellicht de titel van mijn voordracht: AIV - Adviseren In Verbinding.

Meerwaarde

Vertrekpunt voor mijn keuze om het woord 'verbinding' als breinaald door mijn betoog te gebruiken, is de context waarin ik met Jaap de Hoop Scheffer en Ernst Hirsch Ballin heb mogen samenwerken. Wat betreft Jaap de Hoop Scheffer is dat het overleg van voorzitters van de adviesraden die ons land rijk is. Om zijn inbreng aldaar kort te typeren: scherp, geen woord Spaans en gericht op het vinden van meerwaarde in ons overleg. Die meerwaarde ligt soms in de verbinding van het inhoudelijk werk van de verschillende adviesraden.

Maar meer nog ligt deze meerwaarde in het gesprek over de uitdagingen waar we als adviesraden bij tijd en wijle tegenaan lopen. Dat kan gaan over de vraag of *social media* – zoals Twitter - benut moeten worden wanneer we een misvatting in de politiek of samenleving over een van onze adviezen recht willen zetten. Maar ook over ingewikkelde kwesties die onze onafhankelijkheid aangaan. En het is dit belang van onafhankelijkheid dat Jaap telkenmale benadrukte en in z'n consequenties voor ons als adviesraden doordacht.

Ernst Hirsch Ballin is niet alleen mijn collega-hoogleraar in Tilburg. Wij werken ook samen binnen de WRR. Door verbonden te zijn aan zowel de WRR als de AIV, wist Ernst waardevolle inhoudelijke bruggen te slaan tussen beide adviesorganen. Ik denk in het bijzonder aan de adviezen op de terreinen van veiligheid, Europa en migratie en de scherpe analyses van zijn hand die daaraan ten grondslag liggen.

Met deze aftrap steek ik mijn breinaald door twee kwesties:
1. de verbinding tussen advisering en het maatschappelijk debat (verbinden met de samenleving); 2. verbinden (binden) aan beleid en politiek. Kwesties die, zo zal ik u afrondend meegeven, ook met elkaar verbonden zijn.

1. Verbinden met de samenleving

In de meest recente evaluatie van de AIV, die dateert van juli vorig jaar, valt te lezen dat zowel de opdrachtgevers[1] (de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie en het parlement) als de bredere doelgroep graag zouden zien dat de AIV een prominentere rol gaat spelen in het maatschappelijke debat. Sprekend over de legitimiteit van de AIV stelt het evaluatierapport – en ik citeer - "Voor de toekomstige positionering en werkwijze van de AIV is dan ook een relevante vraag in hoeverre het entameren en beïnvloeden van het maatschappelijk debat over het Nederlandse buitenlands beleid, naast de wettelijke taak van advisering aan regering en parlement, onderdeel is van de missie van de raad. In de evaluatie van 2015 wordt gesteld dat de AIV bewust kiest voor een terughoudende rol in het politiek-maatschappelijke debat, met het oog op zijn onafhankelijkheid en de beperkte beschikbare capaciteit. Vijf jaar later heeft het merendeel van de betrokkenen hier een andere

[1] Wat mij betreft is de term 'opdrachtgever' een ongelukkige. De AIV heeft immers binnen art. 17 en art. 18 Kaderwet adviescollege de ruimte een eigen onafhankelijke beoordeling te maken wat betreft de adviezen die ter hand worden genomen.

opvatting over. Zij zijn van mening dat om als adviesraad relevant te blijven, het vervullen van een maatschappelijke functie even belangrijk is als het invullen van de wettelijke taak. Zij zien hiertoe ook kansen, bijvoorbeeld door de leden van de raad en permanente commissies meer in stelling te brengen." Ik citeer wederom: "De adviesraad heeft een unieke positie om zijn diepgaande kennis van buitenlands beleid in te zetten om het maatschappelijk debat te entameren en hierin op basis van de uitgebrachte adviezen positie in te nemen."

Ik kan mij zo voorstellen dat over deze passage binnen de AIV stevig is gediscussieerd. Ik herhaal nog maar eens: "om als adviesraad relevant te blijven is **het vervullen van een maatschappelijke functie even belangrijk** als het invullen van de wettelijke taak."

De eerste vraag die bij mij opkomt: wat betekent dat dan precies: "het vervullen van een maatschappelijke functie"? Kijkend naar de veranderingen van de afgelopen jaren op sociaal-culturele-politieke scheidslijnen: welk debat valt te beschouwen als representatief voor het maatschappelijk debat en een maatschappelijke functie? En - met de versplintering en volatiliteit van ons politieke landschap: wie en welke geluiden uit de samenleving vertegenwoordigen de inmiddels twintig politieke partijen als het om strategische kwesties gaat? Voor mij geldt dat het vervullen van een maatschappelijke functie veronderstelt dat we ons als adviesorganen allereerst de vraag stellen: **HOE** in voldoende mate aansluiting te houden met de samenleving in de volle breedte?

Bij het doordenken van het antwoord op deze vraag is het wezenlijk dat we als adviesorganen hebben in te zetten op activiteiten waarmee we voorbij onze eigen leefwereld kijken. Juist daarom is de inbreng van de 48 deskundigen die bij het werk van de verschillende AIV-commissies zijn betrokken zo belangrijk. Met een achtergrond in tal van verschillende werelden – variërend van het bankwezen tot de cyberwereld – halen zij de samenleving bij de AIV naar binnen. Illustratief is ook het oor dat de AIV te luisteren legt bij het BMO – het Breed Mensenrechten Overleg – een samenwerkingsverband van in Nederland gevestigde mensenrechten- en ontwikkelingsorganisaties.

Wat mij betreft is sprake van het vervullen van een maatschappelijke functie wanneer via deze en andere verbindingen signalen uit de samenleving – ook de ongemakkelijke signalen - betrokken worden in de adviezen. Daar is sprake van wanneer wordt achterhaald, hoe vreemd de signalen ons ook mogen voorkomen, waar deze vandaan komen. Wanneer een adviesorgaan op basis van deze inbreng van buiten bereid is moeilijke boodschappen neer te leggen. De kern van het verbinden met de samenleving ligt niet uitsluitend in het 'zenden' aan de hand van adviezen, maar bovenal in het ophalen en proberen te verplaatsen. En dat is een opdracht en uitdaging die de AIV reeds waardevol gestalte geeft VANUIT de wettelijke taak en niet: in aanvulling op – en zelfs naast – de wettelijke taak.

En met deze wettelijke taak ben ik bij de tweede kwestie, die van de verbinding met beleid en politiek.

2. Hoe intensief te (ver)binden aan beleid en politiek?

Hoe intensief wil je je als adviesraad verbinden – binden – aan de vragen die bij de departementen en in het parlement leven? Wat is de eigen inbreng bij kwesties die worden geagendeerd?

In het eerdergenoemde evaluatierapport valt te lezen dat de AIV weinig gebruik maakt van de mogelijkheid om ongevraagd advies te geven. In de geëvalueerde periode werden 25 reguliere adviesrapporten uitgebracht, waarvan vier op eigen initiatief. Hiernaast werden in diezelfde periode acht briefadviezen uitgebracht, waarvan vier op eigen initiatief. Interne respondenten geven, aldus het evaluatierapport, twee mogelijke oorzaken voor het relatief beperkt aantal ongevraagde adviezen. "Ten eerste sluit de AIV vanuit zijn taakstelling graag aan bij bestaande vragen vanuit de opdrachtgevers. De verwachting is hierbij dat de doorwerking van de adviezen dan ook groter is. Ten tweede is er gegeven de capaciteit beperkt ruimte voor ongevraagde adviezen. Aan (extra) adviezen op eigen initiatief wordt op dit moment binnen de AIV geen prioriteit gegeven."

Tijdens de voorbereiding van deze lezing ging ik op zoek naar de onderwerpen waarover onder het voorzitterschap van Jaap de Hoop Scheffer ongevraagd is geadviseerd. Immers, het zegt iets over de kwesties die de AIV belangrijk acht maar die kennelijk niet op het vizier staan bij de opdrachtgevers. Althans niet op het vizier vanuit de vraagstelling die de AIV op eigen initiatief agendeert. En men mag veronderstellen dat de betreffende kwestie urgentie en belang heeft als de AIV de toch al schaars beschikbare capaciteit inzet om daarmee aan de slag te gaan.

Ik benoem zo een aantal van de ongevraagde – en zeer relevante - adviezen die onder het voorzitterschap van Jaap tot stand kwamen. Allereerst geef ik u iets mee over het belang van ruimte voor ongevraagd adviseren. Dat belang is gelegen in zowel de agenderende functie van een adviesraad als de onafhankelijkheid van de raad.

Het is mijn waarneming dat - mede door de versplintering en problemen bij het vinden van een politieke meerderheid - het parlement steeds vaker het zoeken naar de 'oplossing' lijkt te willen uitbesteden. Ik spreek even voor de WRR als ik vaststel dat de afgelopen jaren een toename liet zien van het aantal moties in de Tweede Kamer waarin de regering wordt gevraagd de WRR te verzoeken om nader advies. Los van het feit dat we qua capaciteit niet alles ter hand kunnen nemen: ook als dat wel het geval zou zijn, dan nog ligt de vraag voor wat het betekent voor – de perceptie over - onze onafhankelijkheid als we positief reageren op alle gevraagde verzoeken. Willen en moeten wij in alle gevallen en voor alle kwesties de instantie zijn die een uitweg aanreikt als politiek en beleid daartoe kennelijk niet in staat zijn? Wat betekent 'onafhankelijkheid' als – kijkend naar de veelheid aan complexe vragen en uitdagingen waar ons buitenlandbeleid voor staat - schaarse stafcapaciteit verdeeld moet worden. Hebben de vragen aangedragen door de departementen en het parlement dan te allen tijde voorrang?

Dat brengt mij bij de noodzaak vooral ook de eigen agenderende functie te waarborgen. De Haagse beleidsagenda lijkt de laatste jaren steeds kort-cyclischer van karakter. Grote kwesties en hervormingen werden op de lange baan geschoven. Hierover valt van alles te zeggen, maar vast staat in ieder geval dat het belang van instituties die de langere strategische beleidsagenda bewaken groot is. En het is juist hier dat niet alleen advisering op verzoek maar juist ook ongevraagde advisering wezenlijk is. Niet beter valt dit op deze dag te illustreren met de oorlog in de Oekraïne. De inval van Rusland zette de ons zo vertrouwde wereldorde in luttele weken op z'n kop.

In diverse adviezen agendeerde de AIV de afgelopen jaren kwesties die inmiddels ons aller aandacht hebben, zoals de noodzakelijke versterking en vernieuwing van het Nederlandse leger; de moeizame relatie van de NAVO met Turkije; het zwakke potentieel van de NAVO en daarbinnen ons land om de dreigingen vanuit Rusland realistisch te kunnen adresseren. In een advies uit 2017 over de toekomst van de NAVO en de veiligheid van Europa concludeerde de AIV dat de kwetsbare delen van het NAVO-grondgebied, zoals de Baltische staten, niet goed zijn beschermd, waar Rusland misbruik van kan maken. "De NAVO-landen zouden hun inzet in die grenslanden moeten verdrievoudigen omdat Poetin anders binnen zestig uur Tallinn of Riga zou kunnen innemen.", aldus de AIV.

Al deze adviezen zijn echter op verzoek uitgebracht. Afgezien van wat er uiteindelijk met de adviezen en de urgentie van de inhoud daarvan is gedaan; men zou in ieder geval kunnen zeggen dat de zorgen, en in ieder geval de vragen, op het vizier van de betrokken ministeries stonden. Ongevraagd echter waren – onder het voorzitterschap van Jaap de Hoop Scheffer en lidmaatschap van Ernst Hirsch Ballin – niet alleen het advies uit 2018 over fundamentele rechten in het Koninkrijk, waarin de AIV scherp het gebrek aan aandacht voor de bekrachtiging van mensenrechten voor de Caribische delen van het Koninkrijk in beeld bracht. Ongevraagd en belangrijk om te noemen in het licht van de huidige ontwikkelingen zijn het advies uit 2015 getiteld 'Instabiliteit rond Europa. Confrontatie met een nieuwe werkelijkheid', en het advies van twee jaar later over de erosie van de democratische rechtsstaat in Europa met de veelzeggende titel 'De wil van het volk?'. In dit laatstgenoemde advies waarschuwt de AIV voor anti-rechtsstatelijke bewegingen in EU-lidstaten als Polen en Hongarije, met een groeiende dominantie van enkel nog het perspectief van de eigen groep. Met de oorlog in de Oekraïne mogen de zorgelijke ontwikkelingen in beide landen dan wellicht minder

prominent in beeld zijn, ze zijn daarmee geenszins van het Europese toneel verdwenen. Integendeel.

De thematiek van de genoemde adviezen tekent reeds het belang van advisering op eigen initiatief. Maar wellicht het meest illustratief voor dat belang is het briefadvies over de gasafhankelijkheid van Rusland, dat dateert van 8 jaar geleden. Ik citeer de eerste conclusie uit dat op eigen initiatief uitgebrachte briefadvies: “De AIV vindt het van belang dat de EU op korte termijn besluit tot de opstelling van een integrale visie ten aanzien van energie. Niet alleen economie en klimaat zijn leidende invalshoeken, maar ook hier moet het geopolitieke belang nadrukkelijker dan voorheen in een dergelijke visie worden meegenomen. De crisis in Oekraïne toont aan dat Europa door de afhankelijkheid van Russisch gas in een politiek kwetsbare positie verkeert. Deze crisis heeft immers uitgewezen dat Rusland niet schuwt machtspolitiek te bedrijven met energie.” En: “Om de afhankelijkheid op lange termijn van Russisch gas te verminderen, bepleit de AIV een intensivering van de diversificatie in de aanvoer van olie en gas.” Acht jaar geleden.

Dit advies over de afhankelijkheid van Russisch gas is wat mij betreft een illustratief voorbeeld van de cruciale betekenis die een onafhankelijke agenderende functie heeft. De functie die in essentie bemiddelt tussen lange en korte termijn. Tussen democratie en rechtsstaat. En meer concreet toont dit ongevraagd AIV-advies het grote belang van kritisch beleidsonderzoek over thema’s en ontwikkelingen die bij anderen nog niet op het vizier staan. Een agenderende functie dient kortom niet alleen vorm en inhoud te krijgen *binnen* de vraagstelling door een departement, maar ook te resulteren in advisering over kwesties die niet worden voorgelegd.

En daarmee, dames en heren, verlangt het ook dat de verbinding met de departementen en het parlement niet al te stevig is. Bovendien: terugkerend bij het eerste thema, de maatschappelijke functie van de AIV: veronderstelt niet juist het vervullen daarvan scherpte op een goede balans tussen dat wat beleid en politiek graag **willen weten** en dat wat ze - afgaande op ontwikkelingen in de samenleving (incluis het mondiale toneel van onze samenleving) - **zouden moeten weten**. Nadenken over het vervullen van een maatschappelijke functie resulteert in het besef dat juist dit type – d.w.z. ongevraagde - signalering gekoesterd dient te worden.

Ik kom tot een afronding. Een maand geleden nam Ernst Hirsch Ballin afscheid als hoogleraar in Tilburg. Na afloop van zijn rede - getiteld ‘Vrede en recht’ - refereerde hij in het licht van de oorlog en de huidige geopolitieke ontwikkelingen aan het prachtige lied ‘Bridge over troubled water’ van Simon & Garfunkel. Ik hoef de betekenis van zijn verwijzing naar juist dit lied niet nader te verklaren. In mijn afrondende woorden wil ik slechts zeggen dat onze wereld miljoenen bruggen – verbindingen tussen Hier en Daar - rijk is. Sommigen voorzien van symboliek.

Over de symbolische betekenis die sommigen verbinden aan de langste brug van Europa, de 19 kilometer lange Krimbrug over de Straat van Kertsj, wil ik het hier niet hebben. Wel over de brug over de Bosporus die Europa met Azië verbindt. En de Bridge of the Americas, die beide Amerikaanse continenten verbindt; niet alleen Noord en Zuid, maar – als verbinding over het Panamakanaal – in zekere zin ook Oost en West. Of denk aan de Millenium Bridge in Londen, als symbool voor de overgang – en daarmee verbinding - van de vorige naar de huidige eeuw. Of dichtbij in eigen land: de Mozesbrug – ook wel bekend als de Loopgraafbrug – in mijn eigen provincie, bij Bergen op Zoom. Die is zeker niet uitsluitend functioneel, maar wil met de wijze waarop wordt verbonden de link met het verleden – de verdedigingslinie van de West-Brabantse waterlinie - leggen. Hoopvol is voor mij de Allahverdi Khan brug in Iran, die vele eeuwen geleden niet uitsluitend als passage tussen twee locaties werd gebouwd, maar ook als ruimte voor ontmoeting en contemplatie.
En tenslotte: bruggen – en daarmee verbindingen - kunnen ook weer worden hersteld. Bijvoorbeeld ten teken van hoop nadat een tragische periode in de geschiedenis van een land is afgesloten. Denk aan de historische brug bij de stad Mostar in voormalig Joegoslavië.

Hoopvolle en betekenisvolle bruggen. In talloze opzichten hebben zowel Jaap de Hoop Scheffer als Ernst Hirsch Ballin inspirerende, belangrijke en blijvende bruggen geslagen. Ik dank hen daarvoor zeer.

Afscheidssymposium

Auditorium, Vredespaleis Den Haag

Afscheidssymposium

Medemensen-rechten

Prof. dr. Ernst Hirsch Ballin

Nu ik tegelijk met onze fantastische voorzitter Jaap de Hoop Scheffer na tien jaren afscheid neem van de AIV, kan ik terugkijken op een heel fijne, mooie en inhoudsvolle samenwerking bij het opstellen van adviezen aan de regering. De opeenvolgende ministers hebben ons steeds weer gecomplimenteerd met de kwaliteit en vaak ook de diepgang van onze adviezen. Dat geeft een goed gevoel aan degenen die daaraan hebben gewerkt, als leden van de Raad en zijn commissies of in het kleine, toegewijde en buitengewoon actieve secretariaat, en van mijn kant wil ik de collega's en medewerkers bedanken voor jaren van inspirerende samenwerking, en dat geldt ook voor vele medewerkers van het Ministerie van Buitenlandse Zaken; met hen hadden wij door de jaren heen waardevolle gesprekken over de internationale bescherming van de rechten van de mens en de rechtsstaat in Europees verband.

Toch is er, terugkijkend naar de kabinetsstandpunten en politieke discussies ook een gevoel van ongemak, namelijk of de urgentie van onze adviezen wel voldoende doordringt en doorwerkt in verhouding

Auditorium, Vredespaleis Den Haag

tot Europese en internationale ontwikkelingen. In een recent boek over *Waakzaam burgerschap* ben ik daar in breder verband op ingegaan.[1] Vandaar dat ik hier de vraag niet uit de weg wil gaan wat de Adviesraad Internationale Vraagstukken kan bijdragen en heeft bijgedragen aan internationaal-politieke waakzaamheid en de betekenis van mensenrechten daarvoor. De huidige oorlog in Europa, de daaruit voortkomende energiecrisis boven op de klimaatcrisis, en de dreiging van grotere hongersnoden geven alle aanleiding daartoe.

Verwevenheid

De leden van de Adviesraad Internationale Vraagstukken zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor alle adviezen, maar binnen de raad is er een taakverdeling tussen de voorzitters en vicevoorzitters van de vier commissies. Mijn taak in de AIV betrof in het bijzonder de rechten van de mens, maar de huidige betekenis van de rechten van de mens wordt miskend als we die zouden proberen los te denken van de beleidsterreinen veiligheid, Europese integratie en ontwikkelingssamenwerking, waarvoor eveneens permanente commissies bestaan. De verwevenheid van de taakvelden van de AIV blijkt ook daaruit dat de laatste jaren regelmatig adviezen in samenwerking tussen commissies zijn voorbereid.

Die verwevenheid kenmerkt de realiteit van de internationale betrekkingen. De Russische aanvalsoorlog tegen Oekraïne is niet alleen een slag voor de internationale veiligheid, maar ook qua doelstellingen en methoden een ernstige schending van het internationale recht zoals dat in reactie op de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust vorm heeft gekregen: een rechtsorde gebaseerd op de wereldwijde erkenning van mensenrechten, normen van internationaal humanitair recht en een op het recht gebaseerde vredesordening. Deze idealen zijn niet alleen ondermijnd door de sinds Yalta (februari 1945) 'realpolitisch' aanvaarde uitzonderingspositie van grote mogendheden in verhouding tot de

[1] *Waakzaam burgerschap – Vertrouwen in democratie en rechtsstaat herwinnen* (Amsterdam: Querido Facto 2021), https://www.singeluitgeverijen.nl/querido/boek/waakzaam-burgerschap/.

Veiligheidsraad, maar ook door de na 1989 ingetreden desinteresse in een ideële fundering van de internationale politiek. Internationale betrekkingen werden ook hier vooral in economisch perspectief gezien, wat de deuren openzette voor financiering van de Russische oorlogsmachinerie met immense inkomsten uit olie en gas. In een proces van 'afweging' tegen economische belangen kwamen mensenrechten net als defensiecapaciteit telkens tekort. Dat gold ook voor de funderende waarden van de Europese integratie, Weliswaar kreeg het Handvest van de grondrechten in 2009 bindende kracht, maar vroege aanwijzingen van een erosie van de rechtsstaat in sommige lidstaten werden genegeerd. En het was pas het besef van een aankomende klimaatcrisis die tot een verbinding van ontwikkelingsvraagstukken met mensenrechten in de *sustainable development goals* leidde, waarover wij in 2019 hebben geadviseerd.

Solidariteit

Waar ik vanmiddag dan ook aandacht voor wil vragen is de vraag, wat dit zegt over de plaats van mensenrechten in de internationale rechtsorde. Ik stipte al even aan dat na 1945 een onvolkomen poging werd gedaan om vrede en recht en in het bijzonder de bescherming van de persoonlijke integriteit van iedere mens met elkaar te verbinden. Dat kwam tot uitdrukking in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948), de Geneefse conventies inzake de in militaire conflicten in acht te nemen normen van humanitair recht van 1949. Het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens (1950) en het Vluchtelingenverdrag van 1951 waren daarvan een uitvloeisel, veel later gevolgd door een reeks internationale verdragen inzake de rechten van de mens en inzake de vervolging en bestraffing van internationale misdrijven. Een nieuwe 'legal imagination' brak door, in reactie op de staatsterreur en agressie die de aarde in het voorafgaande decennium hadden geteisterd. Met een beroep op nationale eigenheid en nationale soevereiniteit is echter de naleving van die verdragen steeds weer ontkracht waar ze het hardste nodig was.

Ook Nederland is op dit punt niet onschuldig; de facultatieve toezichtprotocollen van de nieuwere verdragen over mensenrechten zijn nog steeds niet bekrachtigd. Achterhaalde opvattingen die sociale grondrechten naar het tweede plan verwijzen, hebben daarin een rol gespeeld, met als gevolg een terugval in geweld en mensonterende gedragingen die daarmee loskomen, naast een miskenning van de reden waarom de internationale rechtsorde door mensenrechten bijeen wordt gehouden – of niet.

Die reden is dat mensenrechten gekenmerkt worden door een bijzonder soort wederkerigheid, die dieper gaat dan het *quid pro quo* van handelsverdragen. Mensenrechten drukken immers verplichtingen uit tot bescherming van mensen die daarvoor niets terug hoeven te doen. Zonder solidariteit met degenen die de bescherming van mensenrechten het hardste nodig hebben, in vredestijd maar zeker ook in burgeroorlogen en oorlogen, zijn we nergens met de internationale rechtsorde waarmee we ons in artikel 90 van de Grondwet hebben verbonden. Als we het buitenlands beleid bezien door de lens van de internationale rechtsorde, moeten we erkennen dat het niet alleen om *ons* gaat, maar ook om anderen, *juist* om anderen die minder weerbaar en minder beschermd door het leven gaan.

Mensenrechten zijn geen egorechten. Uiteraard past het voor je eigen fundamentele rechten op te komen, maar als we ze niet óók kunnen bezien uit het standpunt van de ander – hier of, in de woorden van de *Four Freedoms Speech* (1941) van Franklin Roosevelt, waar ook ter wereld – hebben we die rechten meteen al ondermijnd. Mensenrechten moeten, omdat ze ieders persoonlijke waardigheid, leefwijze en levensprojecten betreffen, worden begrepen als *medemensenrechten* die in een democratische rechtsstaat zowel bescherming vereisen als verantwoordelijkheden meebrengen. Daarom is in het denken over mensenrechten de *vulnerability*,[2] de kwetsbaarheid, van mensen als

[2] Deze term is geijkt door Martha Albertson Fineman, 'Vulnerability and Inevitable Inequality', *Oslo Law Review* 4 (2017).

gevolg van hun persoonlijke en maatschappelijke lotgevallen, centraal komen te staan. De verplichtingen die zijn neergelegd in verdragen – waaraan rechters politici moeten houden, ongeacht populariteitscijfers – beschermen ook degenen die geen stem hebben, of nog geen stem, zoals toekomstige generaties die zullen worden geconfronteerd met de gevolgen van klimaatverandering. De erkenning daarvan – de intergenerationele werking van mensenrechten – is de principieel en praktisch hoogst belangrijke stap die het Duitse constitutionele gerechtshof in zijn arrest van 24 maart 2021 zette.

Het perspectief van de ander

Onachtzaamheid tegenover ontwikkelingen die mensen beletten hun persoonlijke en gezamenlijke toekomstplannen te realiseren, tast mensenrechten aan. Onafhankelijke adviesorganen moeten verder vooruitkijken dan een regeerakkoord, begroting of kameragenda, en bijdragen aan waakzaamheid onder burgers en bestuurders. Onze adviezen zijn vaak 'begroet' en 'verwelkomd', vooral op de punten waar ze werden uitgelegd als 'ondersteuning van het kabinetsbeleid'. Maar was dat voldoende, en vooral: werd de urgentie voldoende onderkend? Ik herinner aan de weinig geëngageerde reacties op onze adviezen over de erosie van de rechtsstaat in de Europese Unie, de toestand van de krijgsmacht, de gasafhankelijkheid van Rusland en het uitblijven van medegelding voor belangrijke mensenrechtenverdragen in de Caribische delen van het Koninkrijk. Intussen dient de dreiging van een wereldvoedselcrisis zich aan, die zal kunnen leiden toch nog meer geweld, onvrijheid en mensen op de vlucht.

Uitstel van handelen, soms gerechtvaardigd met verwijzingen naar het te voeren overleg tussen departementen of met de partners in het Koninkrijk of de Europese Unie, zou niet zo erg zijn, als het bij die adviezen slechts zou gaan om prioriteiten voor onszelf. Maar mensenrechten missen zowel hun werking als hun overtuigingskracht wanneer we ze alleen uit het oogpunt van het fameuze 'welbegrepen eigenbelang' bezien, dat helemaal niet zo welbegrepen was als het werd

gepresenteerd. Enkel als mensenrechten uit het perspectief van de ander worden gezien, dus als *medemensenrechten*, zullen ze kunnen werken. Dat juist staten die mensenrechten frustreren, niet meewerken aan de internationale rechtsorde en vrede, kan na 24 februari 2022 toch niemand meer in twijfel trekken. Dat is de reden waarom ik bij dit afscheid vooral naar de internationale en intergenerationele toekomst van mensenrechten wil kijken.

Gebeurtenissen
Prof. mr. Jaap de Hoop Scheffer

Simon Kuper, journalist bij de Financial Times, voor een periode op school gegaan in Nederland, had in een van zijn columns een advies voor mijn generatie. Mijn leeftijdgenoten zouden zich een belangrijk principe eigen moeten maken en dat luidde als volgt: *"How to climb down gracefully before becoming an old bore".*

Het is derhalve met enige aarzeling dat ik aan het einde van deze mooie middag het woord neem. En ik hoor bij de borrel wel van u of ik mij naar bovenstaand uitgangspunt heb gedragen.

Maar nu ik hier toch sta, en mijn echtgenote Jeannine zich als een soort VAR, zoals we die in de sport kennen, in mijn gehoor bevindt en waar nodig mijn uitspraken kan corrigeren, geef ik graag een korte reflectie op enkele gebeurtenissen. *Events, my dear boy, events,* naar Harold McMillan. Geleerde lessen, maar ook vragen waarop geen eenvoudig antwoord bestaat, behalve dan in talkshows. Wat is voor mij op de zeef blijven liggen, waarover moet verder worden nagedacht? Een korte en dus verre van volledige selectie.

Aandacht voor Afrika

Onze eerste diplomatieke post was Ghana, hoofdstad Accra. Drie gebeurtenissen bleken later in mijn leven relevant. Eén: na veel gedoe en tegenwerking van de ambassadeur kreeg Jeannine toestemming van Den Haag om aan de slag te gaan als docente Frans op een grote boarding school. Het was een functie die ons een schat aan contacten in de Ghanese samenleving opleverde die de gemiddelde derde ambassadesecretaris anders nooit zou opdoen. En wij raakten bevriend met een nog jonge Kofi Annan. Later meer over hem.

En twee: Wij gingen enorm houden van Afrika. Maar als ik deze woorden uitspreek, realiseer ik mij dat wij tot op de dag van vandaag politiek worstelen met ons zo diverse buurcontinent. De mix van een koloniaal verleden en te frequent wisselende prioriteiten op het punt van ontwikkelingssamenwerking, klimaatverandering, demografie, migratie en mensenrechten. Ja, mensenrechten. Plastic zakken zijn verboden in Rwanda en je ziet er geen zwerfvuil, maar Paul Rusesabagina, de manager van Hotel des Mille Collines tijdens de genocide, zit voor vele jaren in de cel op grond van dubieuze aanklachten. Dit moeilijke politieke mengsel is voor Europa de afgelopen decennia in politieke zin nogal gecompliceerd gebleken.

Rusland en China hebben geen last van dit soort politieke worsteling. Wij gelukkig wel, zou ik zeggen. Niet voor niets hebben wij in de AIV intensieve en soms moeilijke discussies gevoerd over Afrika. Het continent verdient in al zijn diversiteit meer politieke aandacht en dat uiteraard in Europees verband. Hebben wij beleid voor de Sahel, de zuidgrens van de EU? Frankrijk dacht dat te hebben, maar werd in Mali ingeruild voor de Wagner groep. De VN-missie probeert er in dat land het beste van te maken. Voor nadere analyse verwijs ik u naar mijn opvolger Bert Koenders.

Ik maak deze opmerkingen overigens niet alleen uit liefde voor dit prachtige continent, maar ook omdat hier welbegrepen Europees eigenbelang in het geding is. En ik denk hier uiteraard ook aan een potentiële AIV-agenda die op deze wijze in meer politieke zin aandacht aan Afrika zou kunnen besteden.

Belangrijke lessen

Deze reflectie op mijn persoonlijke “Werdegang” brengt mij vervolgens via Srebrenica bij de eerdergenoemde Kofi Annan. Een vreemde kronkel, zult u mogelijk denken. Ik verklaar me nader.

Na onze eerste ontmoetingen in Ghana hebben wij altijd een vorm van contact onderhouden en in dat kader ontmoette ik hem niet zolang voor zijn overlijden in Genève. En zoals hij ook elders heeft laten optekenen, zei hij me dat hij het hoofdstuk ‘militaire interventie al dan niet met humanitaire motieven’ in zijn graf zou meenemen. En met zijn bekende onderkoelde en diplomatieke taalgebruik en zachte stem zei hij erbij: “en dat niet tot mijn vreugde. Ik ben op dit punt geen gelukkig mens”.

Nu is dit natuurlijk niet het moment om het drama Srebrenica uitgebreid te analyseren. Mijn opvattingen komen in grote lijnen overeen met die van mijn gewaardeerde voormalige vicevoorzitter van de AIV, Joris Voorhoeve. Maar mijn thema vanmiddag is wat ik heb geleerd. Voor mij bevat het dossier Srebrenica drie belangrijke lessen. De eerste is dat het “we moeten iets doen”, zonder dat ‘iets’ exact te omschrijven, anders gezegd het laten prevaleren van emotie boven ratio, leidt tot ongelukken.

De tweede les is dat het projecteren van harde militaire macht niet in ons Nederlandse DNA zit. Het kanon moest van het pantservoertuig en werd vervangen door een (lichtere) mitrailleur, want o jee, we zouden eens te robuust overkomen. Deze met verschrikkelijke gevolgen geleerde les hebben we ons ter harte genomen. Ik zeg dit met respect naar onze krijgsmacht voor het op uiterst competente wijze uitvoeren van een gevaarlijke en complexe missie in Afghanistan. Maar voorafgaand aan, en ook tijdens deze missie, hadden wij het op basis van genoemd DNA liever over wederopbouw dan over vechten, laat staan oorlog, een woord dat in Duitsland zelfs lange tijd taboe was.

De derde les die ik heb geleerd en die voortvloeit uit het dossier Srebrenica betreft de afstand die er zeker in crisissituaties behoort te bestaan tussen regering en parlement: het verhaal van macht en tegenmacht. Wij bewaarden als Tweede Kamer, ik was in die tijd

woordvoerder van het CDA, die afstand niet of onvoldoende. Dat maakte onze controlerende taak later zeer complex. We hadden er eenvoudig te dicht op gezeten. Defensie had ons met de beste bedoelingen nauw betrokken via regelmatige briefings. Een voor Kamer en kabinet lastige situatie.

De Kamer zou deze fout overigens veel later wederom maken bij de uitzending van de politiemissie naar Afghanistan, toen de parlementaire schroevendraaier tot in Kunduz moest reiken. Niet voor herhaling vatbaar.

Politieke keuzes

Terug naar Kofi Annan en interventie. Rwanda '94, we keken de andere kant op. Lees het huiveringwekkende boek van de Canadese VN-generaal Romeo Dallaire, getiteld: *Shake hands with the devil*. Als je dat hebt gelezen, wil je er even niet bij horen. En dat bedoelde Kofi Annan.

De Balkan, 90'er jaren, een halfslachtige periode van interventie, gevolgd door NAVO en Dayton. Kosovo in 1999, geen VN-mandaat, wel door de meeste analisten en volkenrechtdeskundigen achteraf gelegitimeerd. Een opmerking terzijde: Als ik als SG van de NAVO Belgrado bezocht, maakte mijn auto altijd een omweg van het vliegveld naar de stad langs de skeletten van de gebouwen die indertijd door NAVO-kruisraketten werden getroffen.

Afghanistan na 9/11 vereist nog veel nadere studie en evaluatie. Mijn les als SG NAVO: het bleek politiek en organisatorisch lastig om een coalitie van vijftig landen die alle door een rietje naar Afghanistan keken, namelijk alleen naar hun eigen provincie, bij elkaar te houden. En dat in een situatie waar de opvattingen over het precieze mandaat van de missie niet altijd overeenkwamen en het politieke primaat onder druk kwam te staan door veel nadruk op de militaire kant van de operatie.

Het liep niet goed af. Te vroeg afhaken door Nederland, wegens binnenlands coalitie-gedoe. En meer recent een chaotisch einde aan de missie door de Verenigde Staten en dus door allen. Wat is hier de les?

Democratieën zijn in politieke zin snel achter adem, want altijd op weg naar de volgende verkiezingen. Het buitenland wordt dan ondergeschikt aan het binnenland en dat maakte ook in Nederland een einde aan een operatie die meer tijd vergde, niet alleen in militaire zin overigens.

Een kleine zijstap: ik ben van mening dat we na deze jarenlange aanwezigheid in Afghanistan bevroren gelden moeten ontdooien. Dit ondanks het afschuwelijke Taliban-regime. Ja, dat betekent heel vuile handen maken. Maar als ik dat afzet tegen massale sterfte door hongersnood in een samenleving die we zo lang hebben trachten te beschermen, maak ik deze keuze.

Irak 2003, Ingewikkeld. Ik was toen en ben nu nog steeds van mening dat er een volkenrechtelijk mandaat aanwezig was. Ik realiseer me: dat is een minderheidsopvatting. Ik blijf het derhalve, niet alleen in dit opzicht overigens, oneens met de Commissie Davids. Maar ik noem Irak bewust omdat ook hier meer aan de orde was in het kader van mijn 'lessons learned'.

Hier markeer ik de verantwoordelijkheid van de bestuurder, de minister, in mijn geval, die een keuze moet maken. Die niet neutraal kan zijn. Die niet kan zeggen: ik heb geen of nog geen mening.

De duider die ik nu ben, in deze fase van mijn leven, heeft de luxe van het enerzijds-anderzijds. In het complexe en omstreden Irak-dossier in 2003 ging het uiteindelijk, ontdaan van alle franje, om een strikt binaire politieke keuze: De VS en het VK plus een aanzienlijk aantal Europese partners volgen dan wel Frankrijk en Duitsland met andere Europese landen verenigd in een coalitie met China en Rusland. Het kabinet Balkenende maakte die keuze, gesteund door een parlementaire meerderheid, en ik sta daar, ook met de kennis van nu, nog altijd achter. Dat de Amerikanen er uiteindelijk, ondiplomatiek gezegd, een bende van maakten doet daar niets aan af.

Dit alles zat onze vriend Kofi dwars, veel zit mij ook wel meer dan een beetje dwars. Maar het opschrijven en delen van ervaringen helpt bij het scherpen van de geest.

Een gezond adviesstelsel

Geleerde lessen is mijn thema, hoog tijd om deze ter afsluiting van acht jaar AIV de revue te laten passeren. Overbodig te zeggen dat ik met het grootste plezier de functie van voorzitter heb vervuld. Toen ik aantrad stond het adviesstelsel onder grote druk. Toenmalige bewindslieden vonden het op zijn minst hinderlijk dat zij wettelijk verplicht waren op adviezen te reageren en het stelsel was te duur. “We kunnen net zo goed zonder”, klonk het acht jaar geleden.

Bij het afscheid van mijn gewaardeerde voorganger Frits Korthals Altes sprak Herman Tjeenk Willink de wijze woorden: “zonder tegenspraak geen samenspraak”. En zo geschiedde. Het adviesstelsel bleef overeind en staat er anno 2022 goed voor. We hebben vanmiddag naar Corien Prins geluisterd, in kloostertermen toch een beetje de moeder-overste van de adviesraden. Corien zorgt met de WRR voor de noodzakelijke kruisbestuiving tussen de raden. De AIV zelf heeft bij enkele adviestrajecten nauw samengewerkt met de CAVV, de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken.

Nu zult u van mij niet anders verwachten dan een lofzang op de kwaliteit van de adviezen van de AIV. En daar is uiteraard alle reden voor. Maar ik blijf tot slot toch nog een moment trouw aan mijn thema van de geleerde lessen, met onderwerpen die voor de AIV op de zeef zijn blijven liggen.

Het adviesstelsel is niet ontwikkeld om, wat ik zou willen noemen, ‘politieke landingsbanen’ voor bewindslieden te organiseren. Wij brachten een goed, helder en zeer actueel COVID-advies uit. Mij is indertijd in de aanloop naar dat advies echter niet ontgaan dat rooksignalen werden afgegeven dat het behulpzaam zou kunnen zijn indien de AIV om meer financiële middelen zou vragen. Wij vroegen om extra geld omdat wij dat zélf zeer noodzakelijk vonden en hadden die rooksignalen niet nodig.

Een tweede voorbeeld in dezelfde sfeer: Wij hebben na intensieve discussies uiteindelijk een pleidooi gehouden om de Nederlandse nucleaire NAVO-taak ook met de F35 te continueren. Nu in een ander daglicht, gezien de oorlog in Oekraïne. Maar ook in dat traject ontbrak het niet geheel aan sturing op een gewenste politieke uitkomst. En dat hoort niet zo, vriendelijk gezegd.

Derde en laatste les. De AIV is geen onderzoeksinstantie en kan derhalve niet dienen als substituut voor parlementair of ander onafhankelijk onderzoek. Voor de niet geheel ingewijden: de Tweede Kamer heeft nijvere pogingen ondernomen om de AIV te vragen onderzoek te doen naar het politiek omstreden dossier ‘Niet letale steun aan Syrische strijdgroepen’.

Wij hebben die poging krachtig afgewezen met als argument dat wij daartoe niet zijn uitgerust, maar belangrijker, dat de AIV zich hiermee in partijpolitiek vaarwater zou begeven. Dat laatste dient wat mij betreft te allen tijde te worden voorkomen. Ik prijs mij gelukkig dat in de acht jaar dat ik voorzitter van de AIV heb mogen zijn, er geen moment is geweest dat dat partijpolitiek een rol heeft gespeeld.

Geachte toehoorders, vrienden,
Over de zeef gesproken: Bij de voorbereiding van mijn praatje heb ik er niet voor gekozen u mijn al dan niet doorwrochte analyse van de grote geopolitieke vraagstukken voor te schotelen. Dat laat ik graag aan Bert Koenders en mijn voormalige collegae in de AIV over. Maar het spreekt voor zich dat veel denkwerk nodig is om antwoord te geven op de voor mij belangrijkste vraag. Die is hoe Europa, of beter gezegd de Europese Unie, zich gaat positioneren in een wereld die voor velen van ons, in ieder geval voor mij, nog altijd wat onwennig aanvoelt. Een wereld met twee supermachten waarin wij niet langer de dienst uitmaken. Voorwaar een grote mentale en politieke opdracht.

Ten afscheid
Prof. mr. em. Tineke Cleiren

Geachte toehoorders, beste Jaap, beste Ernst,
Het is niet de eerste keer dat ik jullie mag toespreken; eerder deed ik dat tijdens jullie laatste AIV-vergadering op 3 december jl. en dat doe ik wederom met veel plezier.

Jullie hebben allebei een groot stempel gedrukt op het werk van de AIV en op de adviezen die zijn uitgebracht. En dat is niet alleen te danken aan de tijdsduur, maar in het bijzonder aan de intensiteit van jullie betrokkenheid en de wijze waarop jullie de kennis, ervaringen en competenties uit jullie 'andere levens' ten goede hebben laten komen aan het AIV-werk.

Ernst, jij fungeerde drie jaar als lid van de CMR en vervolgens acht jaar als lid van de AIV en voorzitter/ vicevoorzitter van de CMR;

Jaap, jij gaf als voorzitter acht jaar leiding aan de AIV.

Jullie hebben niet alleen jullie sporen verdiend, maar laten binnen de AIV vooral ook sporen na. En om dat goed tot uitdrukking te brengen grijp

ik terug op de vergelijking die ik maakte bij het ‘interne’ afscheid tijdens jullie laatste AIV-vergadering.

Binnen de wereld van de kunsten kennen we twee namen wier werk mede wordt geduid met de periode waarin dat werk tot stand kwam: de late Rembrandt en de late Beethoven. Het karakteristieke van die aanduiding reikt echter veel verder dan de periode waarin het werk werd gemaakt.

Zowel bij Rembrandt als bij Beethoven is het een aanduiding die verwijst naar de aard van het werk, de kwaliteit van het werk, de impact van het werk op de kijker of de luisteraar en de invloed van het werk op de kunstvorm en de toekomstige beoefenaren van die kunsten. Rembrandt liet zich niet meer leiden door staande conventies. Hij maakte in die periode zijn meest karakteristieke en gewaagde werken waarin hij de essentie wist te raken van intimiteit en contemplatie. Iedere penseelstreek was raak.

Beethoven´s late muziek ontstijgt het dagelijkse en het aardse, neemt de luisteraar mee naar het onbereikbare, en brengt die uiteindelijk ook weer met beide benen op de grond. Wat rest is de angst om iets te missen.

Jullie hebben beiden een indrukwekkende loopbaan achter de rug. Een carrière met grote verantwoordelijkheden: inhoudelijk, politiek, diplomatiek en strategisch. Opererend In goede tijden, maar ook in situaties van zwaar weer en met jullie lidmaatschap van de AIV als sluitstuk.

Kijkend naar die jullie beider loopbaan en de periode waarin jullie in de AIV werkten, lijkt het gerechtvaardigd om over die laatste periode, de periode bij de AIV, te spreken in termen van de late Jaap, de late Ernst.

Maar – en daar gaat het me om – ook bij jullie beiden verwijst die aanduiding naar de kwaliteit, de stijl en de impact van jullie bijdrage aan de advisering van de AIV op het brede terrein van buitenlands beleid.

Ernst,
Je bracht veel mee naar de AIV: je kennis en ervaring als lid van de Tweede kamer, van de Eerste kamer, als minister, lid van de Raad van State, lid van de WRR en als hoogleraar (in tweevoud). Die bagage was voor de AIV en haar leden steeds een bron van kennis en inspiratie, in het bijzonder waar het ging om de democratische rechtsstaat, mensenrechten, wetgeving, staatkundige beginselen en het Caribisch deel van ons Koninkrijk. Begin 2014 schreef de AIV onder jouw leiding al het advies ‘De rechtstaat, waarborg voor Europese burgers en fundament van Europese samenwerking’. Geen dag te vroeg, zo blijkt.

Met je parate kennis, je vermogen om te switchen tussen conceptueel denken en werken op de vierkante millimeter dwong je niet alleen respect af, maar ook bewondering. Je ontstijgt steeds het niveau van het dagelijkse, maar staat tegelijkertijd met beide benen op de grond.

Je staat voor de zaak, voor de kwaliteit van de argumenten, voor een haarscherpe formulering en zelfs voor de punten en de komma´s. Je bent compromisloos als het gaat om de moraal van ons verhaal. Maar je bereikt compromissen bij verschil van mening.

Je hebt in de jaren bij de AIV het denken over en het belang van mensenrechten binnen de adviesraad stevig beïnvloed. Met je grote kennis van de mechanismen en instrumenten op het terrein van de mensenrechten, je antenne voor het politieke spanningsveld en je strategische en tegelijkertijd diplomatieke wijze van het op de kaart zetten van knelpunten bevorderde je de wisselwerking tussen de vier disciplines van de AIV.

Je gaf de collega AIV-leden – wellicht onbewust – steeds de boodschap mee van je recent verschenen boek: waakzaam burgerschap: een boodschap vol zorg, maar ook vol hoop en met een menselijk gezicht.

Ernst, we zijn je dankbaar. De AIV zal je inbreng vreselijk missen, maar het gedachtegoed en de werkwijze van de late Ernst zal nog lang in onze gelederen en daarbuiten resoneren.

Beste Jaap,
Je enorme staat van dienst op het terrein van de internationale betrekkingen en in de politiek strekte de AIV tot groot voordeel: je carrière als diplomaat, je politieke ervaring als lid van de Tweede Kamer, als woordvoerder Buitenlandse Zaken en als fractievoorzitter, minister, hoogleraar en, *last but not least*, als Secretaris-Generaal van de NAVO.

Je was nog geen twee maanden werkzaam als voorzitter toen op 27 februari 2014 de Annexatie van de Krim plaatsvond. Dat was – zoals we allemaal weten – het begin van een periode waarin de internationale verhoudingen zichtbaar gingen verschuiven. De wereldorde werd stap voor stap minder stabiel met als dieptepunt de invasie in Oekraïne, precies twee maande na jouw afscheid van de AIV. Een gruwelijke oorlog met enorme implicaties voor de Oekraïners, maar tevens voor het Europese continent en wereldwijd.

Onder jouw voorzitterschap was er dan ook volop werk aan de winkel voor de AIV. We zien dat ook terug in de adviezen van de afgelopen acht jaar, zoals:

'De wil van het volk. De erosie van de democratische rechtsstaat in Europa' (2017),
'De toekomst van de NAVO en de veiligheid van Europa' (2017),
'China en de strategische opdracht voor Nederland in Europa' (2019) en
'Nederland en de wereldwijde aanpak van COVID-19' (2020)

Geen enkel thema dat de revue passeerde in de AIV was voor jou onbekend. Met je brede ervaring en kennis, gepokt en gemazeld in zowel het politieke veld als in de diplomatieke wereld, zowel nationaal als internationaal, zowel in vredestijd als in oorlogstijd, hield je de AIV op koers. En dat niet alleen. De AIV werd een zichtbare, onafhankelijke speler die ongemakkelijk boodschappen niet schuwde. Je was ons gezicht naar buiten, gaf interviews en was een gewaardeerde gast in radio- en tv-programma's; altijd betrouwbaar, degelijk en onverschrokken.

Je stond voor de onafhankelijkheid van de raad. Waar daaraan werd getornd of waar die naar jouw gevoelen onvoldoende werd gerespecteerd, schuwde je niet daarop corrigerend te acteren. Toen kort na jouw aantreden de verplichte kabinetsreactie dreigde te verdwijnen was daar zo'n moment.

Je stijl van optreden als voorzitter was koersvast en tegelijkertijd prudent met als doel een consensueel advies. Nooit speelde de politieke achtergrond van de leden een rol. Krachtig in de zaak, zacht in de werkwijze. Jouw respect voor de deskundigheid van de leden en hun achterban was steeds voelbaar. Je analytische kwaliteiten bewaarde je vaak tot bij de afronding van een discussie. Maar dan was de analyse net zo raak als de penseelstreek van Rembrandt.

Je strategische en vooruitziende blik mag hier niet onopgemerkt blijven. De AIV was onder jouw bezielende leiding niet afwachtend. Op gezette tijden bracht ze briefadviezen uit op eigen initiatief (Mw. Corien Prins besprak dat al). Ik noem als een pregnant voorbeeld het advies:

De EU-gasafhankelijkheid van Rusland. Hoe een geïntegreerd EU-beleid dit kan verminderen (2014)
en het eerder genoemde advies: **De wil van het volk. De erosie van de democratische rechtsstaat in Europa** (2017)

Laten we hopen dat de adviezen van de AIV, de daarin gegeven analyses en de voortuitziende blik tegenwicht kunnen blijven bieden aan de hectiek van de dagelijkse politiek.

Bij het formuleren van de vereisten voor een opvolger kwam 'Boegbeeld' als een van de krachtigste eisen naar voren. En een boegbeeld was precies wat jij voor de AIV was. Net als bij de late Beethoven: wat rest is de angst om iets te missen. Jaap, de AIV is je veel dank verschuldigd.

Auditorium, Vredespaleis Den Haag